ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 1(17) қаңтар-наурыз 2019
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Кырғызстан)

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихыинституты директорының орынбасары. (Казахстан)

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусеитова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БжҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағыЕуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы
Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы
Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы
Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым
Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт- Петербурге (Россия)
Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)
Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)
Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)
Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государстваКН МОН РК (Казахстан)
Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)
Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)
Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)
Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)
Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)
Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)
Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)
Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)
Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)
Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)
Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана»
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)
Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет (Литва)
Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)
Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)
Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)
Таймагамбетов Жакен Кожахметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК,Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна
Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна
Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы
Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна
Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:
Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassievna – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member ofGerman Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NationalAcademy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:
Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:
Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:
Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary
Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:
Khumarzakh Altynbek

ӘОЖ / УДК/ UDK 2.752

АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ ДІНИ ҚАЙРАТКЕРЛЕРДІҢ РУХАНИ ҚЫЗМЕТІ

Сайынов Д.

Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетті

Аңдатпа. Мақалада Ақтөбе облысында діни қайраткерлердің қоғамдық қызметі мен тарихы қарастырады. Сонымен қатар бұрын ғылыми айналымға есімдері енбеген діни тұлғалар аталып өтеді. Қазақ халқының діни қайраткерлері қоғамды ізгілікке, имани жолға шақырға отырып, мұсылмандық дәстүрді таратты. Білім иелері, ел ішінде дінді ғана насихаттаумен шектелмеді, олар елін, жерін аман алып қалу үшін отарлаушыларға қарсылықатрын көрсетіп халықтың әлеуметтік жағдайын, қамын ойлады. Ғылыми жобаның негізгі мақсатының бірі жалпы Қазақстандағы және Ақтөбе өңірінде қызмет жасаған діни тұлғалардың архив материалдары мен зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапақан тұстарын пайдалан отырып қазақ даласындағы діни қайраткерлердің тарихына әділ баға беру.
Түйін сөздер: Ислам, медресе, мешіт, хазрет, молда, ишан, қожа. қазақтар, діни тұлғалар, теология, отарлау, репрессия, Совет үкметі, Ақтөбе облысы.

ДУХОВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В АКТЮБИНСКОМ КРАЕ

Сайнов Д.

АРГУ им. К. Жубанова, н.с., м.и., Актобе, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются история и общественная деятельность религиозных деятелей в Актюбинской области. Также отмечаются религиозные деятели, ранее не включенные в научный оборот. Религиозные деятели казахского народа проповедовали мусульманскую традицию. Одной из основных целей научного проекта является объективная оценка истории религиозных деятелей в казахской степи, используя те моменты, которые были отражены в архивных материалах и трудах исследователей.
Ключевые слова: ислам, медресе, мечеть, хазрет, молда, ишан, ходжа. казахи, религиозные личности, теология, колонизация, репрессия, советская власть, Актюбинская область.

THE SPIRITUAL ACTIVITIES OF THE RELIGIOUS LEADERS IN AKTOBE REGION

Sainov D.

K. Zhubanov ARSU, Aktobe, Kazakhstan

Abstract. The article deals with the history and social activities of religious figures in Aktobe region. It is also noted religious personalities, which had not previously entered into scientific circulation. Religious figures of the Kazakh people preached the Muslim tradition. One of the main objectives of the research project is an objective assessment of the history of religious figures in the Kazakh steppe, using those moments that were reflected in archival materials and works of researchers.
Keywords: Islam, madrasah, mosque, Hazrat, Molda, Ishan, Khoja. Kazakhs, religious personalities, theology, colonization, repression, Soviet power, Aktobe region.

** Мақала AP05133586 «XIX ғ. - XX ғ. басындағы мешіттер мен діни қайраткерлер тарихы: Ақтөбе облысының материалдары негізіндегі зерттеу» атты ғылыми жобаның аясында даярланды.*

Кіріспе

Қазақ даласында рухани-адамгершілікке, имандылыққа, сауат ашуда ұлтты бір діннің аясында біріктіруге шақырған дін қайраткерлерінің тарихтағы орны ерекше. Ислам дінінің бастау алған тарихы, Мұхаммед Пайғамбар 613 жылы дипломатиялық және әскери жолмен бір діннің негізінде бүкіл араб руларының басын біріктірді. Оның ізбасарлары VII-VIII ғасырларда Таяу Шығыс, Орталық Азия және Солтүстік Африкаға мұсылманшылдықты таратты. Қазіргі таңда әлемнің 23%-ы немесе 1,6 млрд адам өздерін мұсылман деп санайды. Әлем бойынша мұсылмандар христиан конфессиясынан кейін екінші орынға шығып, әлемнің 35 елінде көпшілікті мұсылмандар құраса, оның 28 елінде ислам діні мемлекеттік дін болып жарияланған (Амелин В.В., Денисов Д.Н., Моргунов К.А. Религия Оренбургского края:систематическое описание в 3х томах. Том 3. – Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2016 – 3 с.).

Қазақстан аумағына ислам діні VIII ғасырда біржола ену фактілері оңтүстік өңірден бастау алды. 751 жылы Талас маңында арабтар мен қарақытайлармен болған шешуші шайқас үлкен рөл атқарып, көшпенді түркі халқы сенім жүйесінде өз таңдауын жасады. Қазақ халқының арасынан шыққан діни тұлғалар мен діннің тарихын зерттеуші ғалым Әбсаттар қажы Дербісәлінің келтірілген дерегі бойынша, 893 жылы Тараз шаһарында бұрынғы ғибадатхана орнында Қазақстандағы алғашқы мешіттің салынғандығы туралы келтіреді. Сонымен қатар Отырар қаласы маңындағы қалашықтарды қазған археологтардың мәліметінше, Қазақстанда салынған алғашқы мешіттердің бірі, бұрын Кедер қазір Құйрықтөбе деп аталатын қалашықтың ортасында күйдірілген кірпіштен салынған мешіттің орны табылды. Арабтың тарихшысы әлМақдисидің Орта Азия елдеріне саяхаты барысында жинақталған деректері негізінде бұл мешітке күмбезді деген сипаттама берген (Әбсаттар қажы Дербісәлі. Қазақстан мешіттері мен медреселері. Рухани шамшырақтар (IX– XX ғғ.). – Алматы: «Аруна», 2009. 7-б.).

Дереккөзі мен әдістері

«Ұстазы жоқтың ұстазы – шайтан» деген сөздер мұсылманшылық тасауфтағы маңызды қағидаларының бірі болып табылады (http://minbar.kz/article/show/id/9637.html). Кез келген істе ұстаздың болуы – маңызды өмір әдептерінің бірі. Мұсылман адам рухани дамуға жеткісі келсе, оған тәлімгер іздеу керек екені мәлім. Сондықтан да, ғылымды меңгерген ұстаз бар жиғанын шәкіртіне мұра етіп қалдыру мұсылманшылдықтың белгісі. Ағартушылық жүргізде, балалардың діни сауаттарын арттыруда дін қызметкерлердің немесе молдалар мен ишандардың орны ерекше. Дін иелері бала оқытуда халық арасында аңызға айналды, сол өткен заманның ғалымдары мен зиялылары болып, халықтың сауатын ашты.

Әз-Тәуке хан болып сайланған соң (1680 ж.) қазақ руларындағы бүкіл би, ишан, молда, әулиелерді жинап Күлтөбеде үш жүздің басын қосып, халықты біріктіру мақсатымен құрылтай өткізді. Жиынның шешімі – ел бірлігін сақтау, сырттан келетін жаудан қорғану, Жеті жарғыны қабылдау және үш жүзге Бас пір сайлау болды. Пірді сайлау олардың білімдерін байқау мақсатында сайыс арқылы жүргізілген. Ұлы жүз атынан Мағзомды, Орта жүзден Саид қожа (Сейтпенбет), Кіші жүзден Мүсірәлі қожа. Сайыстың нәтижесінде сайыста жігерлік танытқан және ең жасы Мүсірәлі қазақ жүздерінің Бас пірі етіп сайланады. Кейіннен ханның шешімімен Мүсірәлі қожа шаңырағы Кіші жүздің аумағында болсын деген шешімге келген. Хан кеңесіне дейін жолымен шешілетін мәселелерді, дау-жанжалдарды реттеуде билер, даугерлер дін иесінің алдына барып, бір мәмілеге келетін болған (Үсембаев Т. Алшын шежіресі – Қызылорда: Тұмар,

2003. 41-43 бет.). Мүсірәлі қожаның қолдауымен қазақ ауылдарында мектепмедреселер ашылды, мұсылманшылдық пен имандылық арта түсті. Мүсірәлі қожадан кейін, XVIII ғасырдың соңында Кіші жүздің Бас пірі болып Әбужалил шайхы қызмет атқарған. Сонымен қатар қазақ руларының жеке пірлері де болған мысалы, кете, шөмекей руларының пірі болып Сейд Мұхаммед (Сейтпеибет қожа) дін, шариғат, бала оқыту мен қатар ру аралық дауларды шешіп отырған (Досжан Хазірет. – Алматы: Дөйт-Принтхайс, 2006 - 160 б. -57).

Мұсылман әлемінде діни лауазымы жоғарғы тұлғаларды «хазірет», «мүфти», «ахун» немесе «ишан» деп те атайды. Соның ішінде қазақ даласы мен Орта Азия аймағында ишандық дәстүрдің рөлі ерекше.

«Ишан» парсы тілінен аударғанда «олар», «олардың қайырымдылығы», «шапағаты» деген мағынаны білдіреді. Ишандар туралы Бартольд олар суфизм жетекшілері, Түркістан өңірінде бұл атау «шейх, пір, ұстаз және олардың ізбасарлары «мүрид» мағынасында қолданылған» деген анықтама берді. Орта Азия елдерінде сопылық мектептің жетекшісін Мұхаммед Пайғамбардан тарайтын ұрпақты ишандар деп атайды және ишандық әкеден балаға өтіп отыратын мұра (6. Ибадуллаева З. Ишандар // Егемен Қазақстан. - 2008. - 11 қазан. - 5 б.). Мұхаммед Пайғамбардың мұрагерлерлері болып табылатын дін иелері де Ақтөбе өңірінде имандылық нұрын таратты.

Патшалы биліктің шекарасы кеңейген сайын, жергілікті ұлтты құлдық санаға бейімдеу мақсатында орыстандыру мен шоқындындыру амалы қатар жүрді. Сондықтан бұл саясаттын астарын түсінген ишандар мен молдалар Патша үкіметінің әрекетіне қарсылық ретінде бұқара халықтың арасында мұсылмандық ұстанымды белсенді дәріптеді. XVIII ғасырдың соңында патшалы Ресейдегі шарауалар толқулары жүрді, саяси көзқарасына байланысты көптеген дін қызметкерлері халықты отарлау саясатына қарсы немесе ғазауатқа (отан, дін үшін қасиетті соғыс) шақырғандығы үшін ата қонысынан қуылды. Соның бірі Дағыстаннан Сібірге жер аударылған Қази Ақай шайхы болатын. Пугачев көтерілісі қазақ даласына ұласып, Кіші жүздегі хандық билік шайқалды, тұрақсыздықты пайдаланған ол Ресейден асып Ақтөбе өңірінің Байұлы, Әлім, Жетіру бірлестіктері арасында қолдау табады. Жат жерден келгеніне қарамастан жергілікті халық шайхының діни біліміне тәнті болып, оны Қазақай ахун деп атап кеткен. Қазақай ахун ауылда медресе құрып, қырыққа жуық шәкірт (мүрид) тәрбиелейді. Шәкірттерінің бірі Алшын Қаражігіт пен Жанай молда. 1796 жылы Қазақай ахун дүниеден озған. Бейіті Қазіргі Ақтөбе облысы Қобда ауданындағы Сауқайың деген жерде жатыр (Шалқар.Энциклопедия. Бас.ред. Т.Тілешов. – Шалқар, 2008. – 151 б.). Қазақайдың шәкірті Қаражігіт Бектауұлы (шамамен 1752-1835) болды. Ол туралы халық зердесінде, 1762-68 жылдары Қазақай ахунның мектебінде діни сауатын ашып, одан кейін Бұқара медресесін бітіріп, өз ауылына мектеп ашып, шәкірт оқытады. 1776 жылы Орынбор генерал-губернаторының шешімімен Қаражігіт Бектауұлы Әлім руының хатшысы, іскері болады, әрі бала оқыту ісін жалғастырады. 1777-1780 жылдары Қазан қаласына барып, ондағы мүфтимен қауышып, ақыл-кеңестер алған, 47 мүшеден тұратын мүфтиліктің құрамына енген. Қаражігіт Бектауұлы Кіші жүзден Бұқар медресесін бітірген және Қазан мүфтилігінің құрамына кірген бірінші діни қайраткер. 1788 жылдың 22 қыркүйегінде Ресей патшасы II Екатеринаның жарлығымен Орынбор мүфтилігі құрылғанда Қаражігіт молда Мұхамбетжан Хұсайыновтан кейінгі мүфтилік дәрежеге бекітілді. Бірақ, Қаражігіт Бектауұлы Сырым Датұлы қозғалысына қатысқаны үшін оны екінші мүфтиліктен босатады. Ол сонда «Мен Алла жолына шынайы берілген адаммын. Халық деген Алланың бір аты. Сырым халықтың ұлы» деген екен. Сырым батыр көтерілісін қолдаған Қаражігіт Бектауылының есімі сол заманның деректерінде жазылған (8. Байдосов З. «Қаражігіт» Ақтөбе: «А-Полиграфия» ЖШС, 2008. 10-56 б.).

Талдамалар

XIX ғасырдың ортасында өмір сүрген дін қайраткері Қонақбайұлы Қарағұл (шамамен 1806-1890). Ол Патшалы Ресей отаршылдығына қарсылық көрсетіп, халықты ғазауатқа (қасиетті соғыс) шақырды. Кіші жүз аумағындағы 1847-1858 жылдар аралығында өткен ұлт-азаттық көтеріліс басшыларының бірі болды. Бейіті Шалқар ауданының аумағында Көкбұлақ деген жерде жерленген (Шалқар Энциклопедия. Бас. ред. Т. Тілешов. – Шалқар, 2008. – 164 б.).

Ақтөбе өңіріндегі дін иелерінің отарлау жүйесіне қарсылық қозғалысын одан әрі өңірге ишандық дәстүрімен танымал болған Досжан Қашақұлы жүргізді. Досжан ишан жас кезінде әкесі әкесі Қашақ ишаннан білім алып, одан әрі білімін Хиуа, Үргеніш, Бұқара қалаларындағы медреселерде оқып, игерген діни біліміне орай «ишандық» берілді. Дін қайраткері еліне оралып ислам ғылымы мен білімін таратуды белсенді жүргізді. Дала қазақтары арасында қажылық сапарды ұйымдастырды. Меккеде қажылыққа барған дала халқына арнап тәкия үйін салдыруды ұйымдастырды. «Қазақ шежіресін» құрастыру және XIX ғасырдың 80-жылдары отарлаушы «қазақтар үшін бөлек муфтилік» құру екендігі туралы патшалы үкіметтен талап етті. XIX ғасырдың 50-жылдарында Досшан ишан Доңызтаудағы Тасастау-Қайнар алқабында, өзінің бірінші мешітін салдырып, бала оқыты. Доңызтаудан Ойыл өзенінің (Шилі саласы) жағасына Досжан ишан 1868 жылы Ойыл уезіне көшуге мәжбүр болды. 1868–1869 жылдары «Уақытша ереже» заңының енгізілуі мен Орал, Торғай облыстары қазақтарының, кейін Үстірт аймағындағы жергілікті тұрғындар отарлаушы үкіметке қарсылықтар көрсетті. «Уақытша ереже» бойынша шаруашылық, салық, дін, білім мәселелерінде қазақтардың құқықтары шектелді, бұл патша үкіметінің отарлауын күшейткен заң болды. Жаңа «әкімшілік реформа» елге көп ауыртпалық міндеттеді. Сондықтан да қазақ халқы қарсылық көрсетіп, ол қозғалыстың рухани көсемдері ишандар мен молдалар болды. Отарлау саясатына қарсы шыққан дін қайраткерлері қарсылық қозғалыстар тоқтатылып, кейінгі уақытта патшалы үкімет тарапынан қуғындалды. XIX ғасырдың 70-жылдары Маңғыстау түбегі, Орал мен Торғай облыстарының қазақтарына қарағанда, отарлаушы үкіметке бағына қоймаған аймақ болды. Сондықтан да Досжан ишан секілді ықпалды, сауатты діни тұлғаның үкімет хұзырынан алыста (Доңызтау Солтүстік Үстіртте орналасқан) әрекет етуі, отарлаушы патша үкіметін алаңдатпай қоймады. Патша үкіметі оны өздерінің үстемдігі орнаған Орал облысының жеріне көшірді, бұл Досжан ишанның істерін бақылауда ұстау үшін тиімді болды.

Сурет-1. Досжан ишан мешіті XIX ғ.

«Халықты бүлдіруші» деген желеумен мәжбүрлі түрде 1868 жылы Ойыл бетке қоныс аударған Досжан ишан осы Ойыл өзенінің Шилі тармағында мешіт-мектеп салып, бала оқытты. Ондағы мешіті «Ишан ата» деп аталды. Мешіт Ақтөбе облысы Темір ауданының Шұбарқұдық ауылынан оңтүстікте 5 шақырым жерде орналасқан. XIX ғасырдың екінші жартысында Ақтөбе өңірінде ишандық дәстүрді дәріптеген ишандардың бірі – Ықылас Досұлы. 1869 жылғы «Уақытша Ережеге» қарсы көтерілістің жетекшілерінің бірі. 1869 жылы қаңтар айында Уфаға барып, ондағы мүфти қожа Сәлімгерей Тевкелевпен кездескен. Осы сапардан соң Ықылас ишан енгізгелі жатқан басқарудың жаңа тәртібіне патшалы билілікке ашық қарсы ғазауатқа шығады. Сол жылдың ақпан айында Тамды бойындағы өз ауылында Қобда-Елек бойының билерін шақырып, кеңес өткізіп, халықты ережені қабылдамауға, қару алып үкіметпен күресуге шақырады. 1869 жылдың көктемінде Ықылас ишан ел-жұртпен бірге Үстірт өңіріне қоныс аударған. 1874-1875 жылдарда Хиуа, Қожелі қалалары арқылы Парсы немесе Түркия еліне көшіп кеткен деген болжам бар (РФ ООММ (Ресей Федерациясы Орынбор Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты) 6-қор, 8-т, 8273 іс. 152 п.).

Патшалық Ресейдің отарлау саясатының негізінде құрылған орыс қазақ мектептер мен приходтық мектептерде қазақ даласындағы мұсылманшылдыққа қарсы орыс мәдениеті мен православиесі дәріптеді. Өңірде отарлау саясатының ықпалына қарамастан дала сахарасында тұрғызылған мешіт, медреселер мұсылмандық білім мен мәдениеттің халық арасында қолдау тапқандығын нық көрсетеді. Көненің көзін көрген ақсақалдарының айтуынша Қазан төңкерісіне дейін өлкеде шамамен 240 мешіттің болғаны айтылады. Анықталған мұрағат деректерінде XX ғ. 20 жылдарында тіркеуге алынған 204-ке жуық мешіт, 88 православиелік шіркеу, 109 әртүрлі мінәжат үйлері болғандығын айғақтайды (ҚР АОММ (Ақтөбе Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты) 13 қор, 8 тізбе, 288 іс. 3-п.).

XIX ғасырдан мен XX ғасырдың басына дейін Ақтөбе өңірінде халықты мұсылмандыққа шақыруда аттары мәшһүр болған тұлғалар – Досжан ишан, Ишан-Ата, Шерліғұл ишан, Жетпісбай ишан, Сәтіғұл ишан, Берді ишан, Алмат ишан, Лаумағанбет ишан, Жұмағали ишан, Алдияр ишан, Ділмағамбет ишан Сары ишан, Ақ ишан, Шәкен ишан, Нұрпеке хазрет, Ахмет Халфе, Аманғали ахун, Пәтуалы ишан, және т.б. есімдерімен жалғастыруға болады. Олар діни сауаттылығымен, тақуалығыменен қатар дүниелік білімділігімен ерекшеленіп халық арасында үлкен құрметке ие болған. Сондықтан, халық «Қара молда», «Сары молда»,

«Ақ ишан», «Сары ишан» деп оларды құрмет атаулармен атауды әдетке айналдырды.

Сурет-2. Қара Қобда өзеніндегі Шакен ишанның (Шаймерден) мешіті. ХХ ғ. басы. (Мешіттің минарет көрінісі, 2016 ж.)

Сурет-3. Қара Қобда өзеніндегі Шакен ишанның (Шаймерден) мешіті. ХХ ғ. басы. (Мешіттке кіре беріс көрінісі, 2016 ж.)

Нәтижелер

ХХ ғасырдың 20 жылдары өңірде кеңестер билігі күшейіп, дін қайраткерлердің қызметін қызыл әскер сынға алды. Жоғарыдан қабылдаған қатігез саясаты қолдамаған дінбасылары қудалауға ұшырады. Қудалауға түскендердің бірі Сары ишан еді. Әбілхайыр хан ордасында қызмет жасаған Керейт Мүсірәлі шайхы Әзиздің (1856-1934) ұрпағы Қожахмет Үмбетұлы бұрынғы Қарабұтақ (Әйтеке би) ауданының жерінде өмір сүрген. Қайтыс болар шағында «Шаңғытбай қажы жатқан жерге жерлеңдер» деген ұрпағына өсиет қалдырған екен. Сары ишан жастайынан діни оқыған, патшалы биліктің нұсқауымен 1893 жылы Қарабұтақ ауданына келген дін қызметкері. Ыскөл, Сарыоба деген жерлерге мешіт-медресе салдырып, бала оқытқан. Халық оның даналығына, діншілдігіне риза болып. Көпшілік оны құрмет тұтқандықтан Сары ишан болып аты аңызға айналған. 1912 жылы Сары ишан Ырғыз уезінің мұхтасибі болып қызмет атқарған. 1928 жылы Сары ишанның мешіті құлатылады. Кеңестің жендеттерінен тығылып, тасаланып жүрді. Қырғын тәркілеу кезінде 1929 жылы мал-мүліктері тіркеуге алынып, тәркілеуге ұшырады. кеңестердің дінге қарсы ызғарынан алыстау үшін кейін Нұраға, одан соң Нөкіске (Өзбекстан) қаласына көшеді. 1933 жылы ата қонысын аңсап еліне оралады. Имансыз қоғамның, биліктің дінге, дәстүрге қарсы озбырлық амалдарды көрген дін қайраткері өкінішпен 1934 жылы дүниеден озған (Р.Ілиясова. Ел иесі, жер иесі. – Актөбе: «А-Полиграфия», 2016. 95 б.). Кеңес үкіметінің қабылданған конституциясының 65-бабы бойынша дін қызметкерлері, діндарлар азаматтық құқық пен еркін ойшылдықтан ажырады. Дін қызметкерлерін қоғамға қауіп төндіретін топқа, қылмыскерлерге теңестірілді. Әсіресе көпшілік мойындаған ишандар, молдалар тергеуге алынды, жеке мүліктері тәркіленді.

1928 жылдың 15 қаңтарындағы «Аса құпиялы» деген құжатта дауыс беру құқығынан айрылған діни қайраткерлердің тізімі:

п/п	Аты, тегі	Жасы	Сайлау құқығынан айырылусебебі
	Абаниев Алекар		ишан

Айлитов Жуздубай	ишан
Актанов Шулан	ишан
Бтимбаев Абделла	ишан
Баламбетов Сулейман	ишан
Досмагулов Жуламан	ишан
Дощанов Габдулла	ишан
Жамансарин Айнагул	ишан
Жакебаев Абдулла	ишан
Истлеуов Сагидулла	ишан
Кошмухамедов Мухаметдин	ишан
Кулмагамбетов Айтхожа	ишан
Куйшубаев Мирман	ишан
Наурузгалиев Ибат	ишан
Ташкенов Баймагамбет	ишан
Таубаев Теммагамбет	ишан
Сеитгазыев Дощан	ишан
Шагимарданов Абдулхаким	имам
Асфандияров Камалетдин	муазин
Изтлеуов Жантлеу	имам
Мендалеев Хажаметжар	муазин
Кошмухамедов Хайрулла	имам
Хайруллин Валей	муазин
Тлеубаев Сафаргалий	имам
Тлегенов Ахметжан	муазин
Нуртазин Абдрахман	Имам-хазрет
Мухамед-Валеев Абдул-Вахит	муазин
Уркенов Сулейман	имам
Курмангазыев Иргалий	муазин
Жумагулов Сагидулла	имам
Джумагулов АбдулМажит	муазин
Жумагулов Сагидулла	Имам
Хуббеев Нуретдин	муазин
Исангалиев Галим	Имам
Галимов Нурмах	муазин
Мендикулов Мухамедгазий	Имам
---- Ишмухамед	муазин
Ипасов Бахетбай	Имам
Жангарбергенов Сафаргалий	муазин

Уразалин Уразмухамед	Имам
Хайбаров Урумбет	муазин
Тюрабаев Жумагалий	Имам
Альмухамедов Улча	муазин
Абдуллин Бисан	Имам
Байжанов Таубай	муазин
Абдрахманов Хажгазы	Имам
Бикмухамедов Абдул-Бахит	муазин
Рахманкулов Мубарак	Имам
Ниязов Хабибулла	муазин
Адиев Жумаш	Имам
Уралбеков Бикбулат	муазин
Дюсенов Нурмухамед	Имам
Кинжалиев Акил	муазин

Саркулов АбдулКарим	Имам
Сарыкутов Жухмухамед	муазин
Байкадаом Шакиратдин	Имам
Баязитов Хайрутдин	муазин
Умбетов Нурмухамед	Имам
Исмухамедов Нуржан	муазин
Мухамедов Тагир	Имам
Касимов АбдулГазиз	муазин
Исембеков Курбан	Имам
Кулмухамбетов Сисенбай	муазин
Хасанов Муллагазы	Имам
Хусаинов	муазин
Табажанов Сальмен	Имам
Жуманов Тюгельбай	муазин
Жленалин Хусаин	имам
Кулыбаев Мухаш	муазин
Абдуллин Бисен	имам
Жармухамедов Шамер	муазин

Абдыров Ажекарий	имам
Бекмухамедов Габдул Вахит	муазин
Мухсаджи Жагали	имам
Имангалин Мухамбетали	муазин

Аманжулов	имам
Айтуев	----
Ивалиев Дайбарак	----
Жанзаков Баймухамед	----
Адилов Нигмат	----
Сафин Заяляги	Хазрет-молда
Байдавлетов Утаралий	молда
Карабаев Барак	молда
Романкулов Абдурахман	молда
Илегов Бертуган	молда
Досмухамедов	молда
Муканов Бисембай	молда
Баймухамедов Абдрахман	молда
Ишмеев Нурахмед	Имам хазрет
Януваров Гарифолла	Муазин
Абдулбаниев Гумар	Мухтасиб
Нурахмедов Ищмухамед	молда
Сделтаев Жумабай	молда
Сулейманов Бекбай	молда
Сейткамалов	молда
Гайтмухамедов Шамгун	молда
Тукбанов Сафар	молда
Кажбанов Ирмукаш	молда
Исмагилов Иржан	молда
Ишкалов Кабул	молда
Исмегинов Китем	молда
Байшуаков Жумаг	имам
Урезбаев Губайдулла	муазин
Исказин Самбай	имам
Сасаев Мукан	муазин
Боргулов Ибат	имам
Дангулов Мухамедгалий	муазин
Арызмагамбетов Абдуалий	имам
Жандарбеков Утеу	муазин
Аренжанов Адил	имам
Кубашев Нуржан	муазин
Андов Хамит	имам
Искандыров Салих	муазин
Алиев Киязгалий	имам
Танбаев Алимукан	муазин

Жекебаев Абдулла	имам
Джахинов Кинжебай	муазин
Досанов Нурмухамед	имам
Кинжалин А	муазин
Уркушев Сулейман	имам
Итесов Бахтыбай	имам
Кукутов Тажетдин	муазин
Исмагулов Хабай	имам
Коржауов Меттурган	муазин
Кулмухамедов Утеу	имам
Тайчинов Курмангазы	муазин
Елекбаев Умерзак	Дін қызметкері

және т.б. (Ақтөбе Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты 4 қор, 1 тізбе,12 іс. 315 п.). ХХ ғасырдың басында халық арасында танымал болған келесі ишандар Абаниев Алекар, Айлитов Жүздібай, Ақтанов Шулан, Бітімбаев Абдулла, Баламбетов Сүлейман, Ташкенов Баймагамбет, Досмағұлов Жоламан, Дошанов Ғабдулла, Жакебаев Абдулла, Жамансарин Айнағұл, Ізтілеуов Сағидулла, Қошмухамиедов Мұхаметдин, Құлмағамбетов Айтқожа, Күйшібаев Мирман (Пірман), Наурызғалиев Ибат, Таубаев Теммағамбет(?), Сейітқазиев Дошан, Шаһмарданов Абдулхакім, Күнешұлы Нәби ишандар дін иелері деген атпен қудалануға ұшырады (Ақтөбе Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты 4 қор, 1 тізбе,12 іс. 302 п.).. Сары ишанның ұлы Әбдіғани (1884 жылы Ыскөлде дүниеге келген, 1937 жылы шейт болды. Ол Самарқанд, Хиуа, Бұқар қалаларында 15 жыл жүріп жоғары діни білімге ие болған, әкесінің ишандық дәстүрді жалғастырушы. Оқуын бітіргеннен кейін 1912 жылы Уфа қаласында өткен діни қайраткерлердің құрылтайына қатысып, Ырғыз уезінің солтүстік аудандарына бас имам болып тағайындалған. Әбдіғали молда 1927 жылы ұсталып жер аударылған. 1930 жылы елге оралған. 1937 жылы Шаңғытбай қажының екі баласы ұсталып айдалғанын көрген Әбдіғани молда бүкіл діни кітаптарды әкесінің тамына көміп, діни қызметін тоқтатқан.

1937жылы Әбдіғаниды қызыл әскер ұстап әкету туралы мынадай деректер бар: Қожахметов Әбдіғани (Әбдіғали) 1902 жылы Қарабұтақтың 18-ауылында туылған. Кәсібі ұста, малшы. 1937 жылы кыркүйектің үшінде Ақтөбе облысының УНКВД ұсталып КСРО-ң ҚК 58-1 бабы бойынша, астыртын үгіті үшін ату жазасына кесілген. 1965 жылы 19 маусымда Ақтөбе облыстық сотының шешімімен қаралған істе қылмыстық құрам анықталмағандықтан ақталған (http://mvd.gov.kz/portal/page/portal/mvd/mvd_page/mvd_memorial/mObl4/mObl4_%D0%9A/246F57B4F4C01227E054002655122E6A).

1937-1938 жылдары дін қайраткерлері кеңес үкіметіне астыртын үгіті үшін деген жалаумен олардың кейбірі Сібір, Қазақстандағы лагерлерге, абақтыға жабылса, көпшілігі имандылығы мен сеніміне берік болғандығы үшін өкінішке орай атылып кетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

Амелин В.В., Денисов Д.Н., Моргунов К.А. Религия Оренбургского края:систематическое описание в 3-х томах. Том 3. – Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2016 – 3 с.

Әбсаттар қажы Дербісәлі. Қазақстан мешіттері мен медреселері. Рухани шамшырақтар (IX – XX ғғ.). – Алматы: «Аруна», 2009. 7-б.

http://minbar.kz/article/show/id/9637.html

Үсембаев Т. Алшын шежіресі – Қызылорда: Тұмар, 2003. 41-43 бет.

Досжан Хазірет: ғұмыргамалық баян. – Алматы: Дөйт-Принтхас, 2006 - 160 б. -57 Ибадуллаева З. Ишандар // Егемен Қазақстан. - 2008. - 11 қазан. - 5 б.

«Шалқар» Энциклопедия. Бас.ред. Т.Тілешов. – Шалқар, 2008. – 151 б. Байдосов З. «Қаражігіт» - Ақтөбе: «А-Полиграфия» ЖШС, 2008. 10-56 б.

«Шалқар» Энциклопедия. Бас.ред. Т.Тілешов. – Шалқар, 2008. – 164 б.

РФ ООММ (Ресей Федерациясы Орынбор Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты) 6қор, 8-т, 8273 іс. 152 п.

АОММ (Ақтөбе Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты) 13 қор, 8 тізбе, 288 іс. 3-п. Р.Ілиясова. Ел иесі, жер иесі. – Ақтөбе: «А- Полиграфия», 2016. 95 б.

АОММ 4 қор, 1 тізбе, 12 іс. 315 п. АОММ 4 қор, 1 тізбе, 12 іс. 302 п.

http://mvd.gov.kz/portal/page/portal/mvd/mvd_page/mvd_memorial/mObl4/

МАЗМҰНЫ

Айтмағамбетов Д.Р., Азмуханова А.М., Нұрсұлтанова Л.Н.
ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ВЬЕТНАМ: ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТАН ТӘЖІРИБЕГЕ..5
Ахметжанова А.Т., Алина А.Д.
XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚТАРЫ..12
Алимжанова А.Ш., Шаймерденова М.Д.
ЗАМАНАУИ БІЛІМ: ҚОҒАМДЫҚ ПІКІРДІ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАСЫ.............................20
Арепова А.Д., Морякова М.Т.
АҚ ОРДАНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ (XIII–XV ғғ. басы)..25
Балықбай А.К.
ҚАЗАҚ КИНОДРАМАТУРГИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ КЕЗЕҢДЕРІ..33
Боранбаева Б.С.
ШЫҒЫС МАЙДАНЫНА ҚАТЫСҚАН ОРАЛ ӨҢІРІНІҢ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ..41
Горячев А.А., Егорова Т.А., Егорова К.А.
ХАНТАУ ТАУЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ПЕТРОГЛИФТЕРІ..58
Ғабитханұлы Қ.
ҚЫТАЙ ЖЫЛНАМАЛАРЫНДАҒЫ ТҮРКІЛІК СӨЗДЕРДІ АУДАРУ, РЕКОНСТРУКЦИЯЛАУ, БІРІЗДЕНДІРУ МӘСЕЛЕСІ..73
Ғабитханұлы Қ., Ғабит Е.
«ТӘҢІР ТАУ» (немесе Тянь-Шань) ҒҰНДАРДАН ҚАЛҒАН АТАУ..79
Жанибай С.Б.
МҰСТАФА ШОҚАЙ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМДАРЫ...83
Жанибай С.Б.
1920-1940 ЖЫЛДАРДАҒЫ ТҮРКІСТАНДАҒЫ КЕҢЕСТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.............92
Жолсейітова М.Ә.
ЮСУФ АКЧУРАНЫҢ ЖАС ТҮРІКТЕР БИЛІГІ ТҰСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ..105
Жолсейітова М.Ә.
ЖӘДИДШІЛДІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНДАҒЫ И. ГАСПЫРАЛЫНЫҢ РӨЛІ.................................116
Жұмай Г.
ҚОРЫҚ-МУЗЕЙДІҢ ЗЕРТТЕУ НЫСАНДАРЫ..128
Калыш А.Б., Исаева А.И.
ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК МУЗЕЙІНІҢ ДАЙЫНДАҒАН ҒЫЛЫМИ-ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫНЫҢ ОРНЫ....................136
Камалдинов И.Р., Савельева Т.В.
ІЛЕ АҢҒАРЫНДАҒЫ ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ БАҒЫТЫ (археологиялық деректер бойынша)..........................145
Керімбаев Е.Ә., Набижанқызы З.
КОНФУЦИЙ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЗМЕТІ..159
Қабдолдина К.Қ.
КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ТЕҢДІК МӘСЕЛЕСІ...169
Қабылдинов З.Е., Борбасов С.М., Қозыбаева М.М.
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ КЕЛБЕТІНІҢ АЙНАСЫ..175
Қаипбаева А.Т
ІЛИЯС ОМАРОВ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ МҰРА..182
Қали А., Сәкенұлы Қ., Айдаралиева Ә.
АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ «АЛАШ ОРДА» ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ (Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві материалдары бойынша)..197
Құдайбергенұлы Б., Каримова А.Е., Садыкова А.М.
ҚАЗАҚ ҚАЙРАТКЕРІ Н.НҰРМАҚОВТЫҢ ҚОНЫСТАНДЫРУ САЯСАТЫНА ҚАТЫСТЫ САЯСИ ҰСТАНЫМЫ……………………………………………………………………………….215
Қыдырбаев Қ.А.
МӘМЛҮК-ҚЫПШАҚ СҰЛТАНДЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘЛЕМ ӨРКЕНИЕТІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ............................222

Мейрманова Г.А., Дауытбекова М.Қ.
ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БАТЫРЛАР ЭТИКЕТІ..233
Мұқаметханұлы Н., Мадиев Д.А.
ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫС БӨЛІКТІ ҚАУЫРТ ИГЕРУ СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ШЫҢЖАҢНЫҢ ШЕКАРА ӨҢІРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ...243
Мырзабекова Р.С., Мырзабеков М.С.
ТАНЗИМАТ ДӘУІРІНДЕГІ РЕФОРМАТОРЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР..251
Нурмухамбет Ә.Б., Сайн Э.Д.
ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯЛАРЫ…………….…………………………………………………………………..258
Сабденова Г.Е., Усерова А.Н.
ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚҰҚЫҚ МӘДЕНИЕТІ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘЛІМ ТӘРБИЕСІНІҢ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ..265
Сабырова Ә.С.
ЖЫРАУЛЫҚ ПОЭЗИЯДАҒЫ «БАТЫРШЫЛДЫҚ»...273
Садықов Т.С., Набиев С.Т.
АКАДЕМИК М.Қ.ҚОЗЫБАЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ АЗАТТЫҚ КҮРЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ........................279
Сайынов Д.
АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ ДІНИ ҚАЙРАТКЕРЛЕРДІҢ РУХАНИ ҚЫЗМЕТІ...285
Сәкенов С.Қ.
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОЛА ДӘУІРІНІҢ ТҰРҒЫН ҮЙЛЕРІ...296
Сериккалиева А.Е., Ашинова Ж.Е., Набижанқызы З.
ШЫҰ ЕРКІН САУДА АЙМАҒЫНЫҢ ЖОБАСЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ...304
Сыздыкова А.М.
ЕРТІС ӨҢІРІНІҢ КЕҢЕСТІК ОТЫН-ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КЕШЕНДЕРІНДЕГІ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТАРИХЫ (1970-1990)...308
Төлебаев Т.Ә., Әбікенова Г.Е.
ДӘСТҮРЛІ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАР ЖӘНЕ ПРОТОТҮРІКТЕРДІҢ ЛИНГИВИСТИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯСЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ АСПЕКТ...317
Шаймерденова М.Д.
ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ АВТОРЛАРЫ АҚПАРАТ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ТАСУШЫЛАРЫ РЕТІНДЕ: ТІЛ ТҰЛҒАЛАРЫН РЕТРОСПЕКТИВТІ ШОЛУ...323

СОДЕРЖАНИЕ

Айтмагамбетов Д.Р., Азмуханова А.М., Нурсултанова Л.Н.
КАЗАХСТАН И ВЬЕТНАМ: ОТ СОГЛАШЕНИЙ К ПРАКТИКЕ..5
Ахметжанова А.Т., Алина А.Д.
НОВОВВЕДЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ
в 20-30-е ГОДЫ XX ВЕКА..12
Алимжанова А.Ш., Шаймерденова М.Д.
СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: КЛЮЧЕВОЙ АСПЕКТ МОДЕРНИЗАЦИИ
ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ..20
Арепова А.Д., Морякова М.Т.
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ АК ОРДЫ (XIII – НАЧАЛО XV ВВ.)..25
Балықбай А.К.
ИСТОРИЯ И ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОЙ КИНОДРАМАТУРГИИ..33
Боранбаева Б.С.
КАЗАШКИ ПРИУРАЛЬЯ – УЧАСТНИЦЫ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ НА ДАЛЬНЕВОСТОЧНОМ ФРОНТЕ............41
Горячев А.А., Егорова Т.А., Егорова К.А.
ДРЕВНИЕ ПЕТРОГЛИФЫ ГОР ХАНТАУ..58
Габитханулы К.
ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА, РЕКОНСТРУКЦИИ, ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ ТЮРКСКИХ
СЛОВ В КИТАЙСКИХ ЛЕТОПИСЯХ..73
Габитханулы К., Габит Е.
ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ НАЗВАНИЕ «ТАНИРТАУ» (ИЛИ ТЯНЬ-ШАНЬ) - НАСЛЕДИЕ ГУННОВ............................79
Жанибай С.Б.
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МУСТАФЫ ШОКАЯ...................83
Жанибай С.Б.
СТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ В 1920-1940-Е ГОДЫ..................92
Жолсейітова М.Ә.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮСУФА АКЧУРИНА В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ МЛАДОТУРОК..105
Жолсейітова М.Ә.
РОЛЬ И ГАСПЫРАЛЫ В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ДЖАДИДИЗМА..116
Жумай Г.
ОБЪЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАПОВЕДНИКА-МУЗЕЯ..128
Калыш А.Б., Исаева А.И.
МЕСТО НАУЧНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ ЦГМ РК
В НАУЧНО - ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ..136
Камалдинов И.Р., Савельева Т.В.
НАПРАВЛЕНИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В ИЛИЙСКОЙ
ДОЛИНЕ (по археологическим источникам)..145
Керимбаев Е.А., Набижанкызы З.
СТАНОВЛЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСТИТУТОВ КОНФУЦИЯ..159
Кабдолдина К.К.
ПРОБЛЕМА РАВЕНСТВА КАЗАХСКИХ ЖЕНЩИН В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ..169
Кабульдинов З.Е., Борбасов С.М., Қозыбаева М.М.
ЗЕРКАЛО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗА КАЗАХОВ..175
Каипбаева А.Т.
ИЛЬЯС ОМАРОВ И НАЦИОНАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ..182
Кали А., Сакенулы К., Айдаралиева А.
О ДЕЯТЕЛЯХ «АЛАШ ОРДЫ» АКТЮБИНСКОГО КРАЯ (ПО МАТЕРИАЛАМ АКТЮБИНСКОГО
ОБЛАСТНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА)..197
Құдайбергенұлы Б., Каримова А.Е., Садыкова А.М.
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЗИЦИЯ КАЗАХСКОГО ДЕЯТЕЛЯ Н. НУРМАКОВА
В ОТНОШЕНИИ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ..215
Кыдырбаев К.А.
МАМЛЮК-КИПЧАКСКИЙ СУЛТАНАТ И ЕГО ВКЛАД В МИРОВУЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ..................................222

Мейрманова Г.А., Дауытбекова М.Қ.
ЭТИКЕТ ГЕРОЕВ В ТРАДИЦИОННОМ КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ...233
Мухаметханулы Н., Мадиев Д.А.
СТРАТЕГИЯ НАПРЯЖЕННОГО ОСВОЕНИЯ ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ КИТАЯ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНОГО РЕГИОНА СИНЬЦЗЯН..243
Мырзабекова Р.С., Мырзабеков М.С.
РЕФОРМАТОРСКИЕ ДВИЖЕНИЯ В ЭПОХУ ТАНЗИМАТА...251
Нурмухамбет Ә.Б., Сайн Э.Д.
МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КАЗАХСТАНА….258
Сабденова Г.Е., Усерова А.Н.
ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ТРАДИЦИОННОЙ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ..265
Сабирова А.С.
ЭТИЧЕСКИЙ КОДЕКС «БАТЫРШЫЛДЫҚ» В ЭПИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ...273
Садыков Т.С., Набиев С.Т.
ВОПРОСЫ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ КАЗАХОВ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА М.К. КОЗЫБАЕВА..............279
Сайнов Д.
ДУХОВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В АКТЮБИНСКОМ КРАЕ.......................................285
Сакенов С.К.
ДОМА ЭПОХИ БРОНЗЫ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА..296
Серикқалиева А.Е., Ашинова Ж.Е., Набижанқызы З.
ПРОЕКТ ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ ШОС: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ...304
Сыздыкова А.М.
ИСТОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОХРАНОЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ НА СОВЕТСКИХ ТОПЛИВНО- ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ПРИИРТЫШЬЯ (1970-1990)..308
Тулебаев Т.А., Абикенова Г.Е.
ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ЛИНГИВИСТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ПРОТОТЮРКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ...317
Шаймерденова М.Д.
АВТОРЫ КАЗАХСТАНСКИХ УЧЕБНИКОВ ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА КАК НОСИТЕЛИ ИНФОРМАЦИИ И КУЛЬТУРЫ: ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В РЕТРОСПЕКТИВЕ...323

CONTENTS

Aitmagambetov D., Azmukhanova A., Nursultanova L.
KAZAKHSTAN AND VIETNAM: FROM AGREEMENTS TO PRACTICE..5
Akhmetzhanova A.T., Alina A.D.
INNOVATIONS OF SOVIET POWER IN THE FIELD OFEDUCATION IN THE 1920-1930s..12
Alimzhanova A., Shaimerdenova M.
MODERN EDUCATION: THE KEY ASPECT OF MODERNIZATION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS......................20
Arepova A.D., Moryakova M.T.
THE ISUES OF THE POLITICAL HISTORY OF AK ORDA (XIII - EARLY XV CENTURIES)....................................25
Balykbay A.K.
HISTORY AND STAGES OF THE FORMATION OF KAZAKH FILM DRAMA..33
Boranbayeva B.S.
KAZAKH WOMEN OF THE URALS-PARTICIPANTS OF MILITARY ACTIONS
ON THE FAR EASTERN FRONT..41
Goriachev A.A., Egorova T.A., Egorova K.A.
ANCIENT PETFOGLYPHS OF KHANTAU MOUNTAINS...58
Gabitkhanuly K.
ISSUES OF TRANSLATION, RECONSTRUCTION, CONSISTENCY OF TURKIC WORDS IN
CHINESE CHRONICLES..73
Gabitkhanuly K., Gabit Y.
«TANGIRTAU» (OR TIAN-SHAN) IS THE HUNHERITAGE THE GEOGRAPHICAL NAME
"TANGIRTAU" (OR TYANSHAN) IS THE HUN HERITAGE...79
Zhanibay S.
METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF HISTORY IN THE WRITINGS
OF MUSTAFA SHOKAY..83
Zhanibay S.
FORMATION OF THE SOVIET EDUCATION SYSTEM IN TURKESTAN IN THE 1920-1940S.................................92
Zholseitova M.
THE ACTIVITIES OF YUSUF AKCHURIN DURING YOUNG TURKS PERIOD...105
Zholseitova M.
I. GASPYRALY'S ROLE IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF JADIDISM...................................116
Zhumai G.
OBJECTS RESEARCH OF THE RESERVE-MUSEUM..128
Kalysh A., Isayeva A.
PLACE OF SCIENTIFIC AND ETHNOGRAPHIC ENCYCLOPEDIA OF THE CENTRAL STATE MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PROCESS..136
Kamaldinov I.R., Savelyeva T.V.
DIRECTIONS OF THE GREAT SILK ROAD IN THE ILE VALLEY (according
to archaeological sources)……………………………………………………………………………...………..145
Kerimbaev Y.A., Nabizhankyzy Z.
THE FORMATION AND ACTIVITIES OF CONFUCIUS INSTITUTES...159
Kabdoldina K.K.
THE PROBLEM OF EQUALITY OF KAZAKH WOMEN IN THE SOVIET KAZAKHSTAN......................................169
Kabuldinov Z.E., Borbasov S.M., Kozybayeva M.M.
MIRROR OF THE ETHNOGRAPHIC IMAGE OF THE KAZAKH..175
Kaipbaeva A.T.
ILYAS OMAROV AND THE NATIONAL CULTURE HERITAGE...182
Kali A., Sakenuly K., Aidaralieva A.
ON THE “ALASH ORDA” FIGURES FROM AKTOBE KRAI (ACCORDING TO THE MATERIALS
OF THE AKTOBE REGIONAL STATE ARCHIVE)...197
Kudaybergenuly B., Karimova A.E., Sadykova A.M.
THE POLITICAL POSITION OF THE KAZAKH LEADER N. NURMAKOV IN RELATION
TO THE RESETTLMENT POLICY..215
Kydyrbayev K.A.
THE MAMLUK-KIPCHAK SULTANATE AND HIS CONTRIBUTION TO THE WORLD’S CIVILIZATION..........222

Meirmanova G.A., Daytbekova M.K.
HEROES OF THE TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY...233
Mukhametkhanuly N., Madiev D.A.
THE STRATEGY OF RAPID DEVELOPMENT OF THE WESTERN PART OF CHINA
AND THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE BORDER REGION OF XINJIANG...243
Myrzabekova R., Myrzabekov M.
REFORM MOVEMENTS IN THE EPOCH OF TANZIMAT...251
Nurmukhambet A.B., Sayn E.D.
MARKETING STRATEGIES OF KAZAKHSTAN ENTERPRISES' INTERNATIONAL ACTIVITIES.......................258
Sabdenova G.E., Userova A.N.
HISTORICAL ROOTS OF TRADITIONAL LEGAL CULTURE AND NATIONAL
NURTURING OF KAZAKHS...265
Sabirova A.S.
ETHIC CODE Of "BATYRSHYLDYK" INTHE EPIC POETRY...273
Sadykov T., Nabiyev S.
THE ISSUES OF KAZAKH LIBERATION STRUGGLE IN THE WRITINGS
OF THE ACADEMICIAN M.K. KOZYBAYEV..279
Sainov D.
THE SPIRITUAL ACTIVITIES OF THE RELIGIOUS LEADERS IN AKTOBE REGION..285
Sakenov S.K.
BRONZE AGEDWELLINGS IN NORTHERN KAZAKHSTAN..296
Serikkalieva A.E., Ashinova Zh.E., Nabizhankyzy Z.
PROJECT OF THE SCO FREE TRADE ZONE: PROBLEMS AND PROSPECTS..304
Syzdykova A.M.
HISTORY OF MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AT SOVIET FUEL
AND ENERGY ENTERPRISES IN THE PRIYRTISHIYA (1970-1990)...308
Tulebayev T.A., Abikenova G.E.
TRADITIONAL METHODOLOGICAL DIRECTIONS AND LINGUISTIC GEOGRAPHY
OF PROTO- TURKS: HISTORIOGRAPHIC ASPECT..317
Shaimerdenova M.D.
THE AUTHORS OF KAZAKHSTANI TEXTBOOKS ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN AS CARRIERS OF
INFORMATION AND CULTURE: A LANGUAGE PERSON IN RETROSPECTIVE...323

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2019. 1(17)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.03.2019.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй